

ТВОРЧИСТЬ І.ФРАНКА ДЛЯ ДІТЕЙ

(1856 - 1946)

1. Літературно-естетичні погляди І.Франка. розробка письменником проблем дитячої літератури.
2. Казки І.Франка для дітей. Прийоми сатиричного зображення у творах.
3. Викриття системи навчання в австро-угорській школі в оповіданнях „Грицева шкільна наука”, „Оловець”, „Отець-гуморист”, „Чистописання”, „Малий Мирон”.

Література

1. Білецький О. Художня проза І.Франка // Білецький О. Від давнини до сучасності: Вибрані твори: У 2-х т. Т.1. – К.: Наукова думка, 1960.
2. Закревська Я. Казки Івана Франка (Мовно-художній аналіз). – К.: Наукова думка, 1966.
3. Пустова Ф.Д. Іван Франко – теоретик літератури. – К., Донецьк, 1976.
4. Гмир І. Літературні казки І.Я.Франка // Українська мова та література в школі. – 1970. - № 10.
5. Шамаєва С. Роль авторських відступів в оповіданнях І.Я.Франка для дітей // Українська мова та література в школі. – 1973. - № 8.

На ювілейному засіданні з нагоди 110-річчя з дня народження І.Франка Д.Павличко наголошував: „Він – безмежна країна, яка досі не має своєї точної, наукової карти. Є в тій країні місцевості й дороги, добре знані кожному, хто мав бодай шкільну стичність із українською літературою. Але є там околиці, що повинні позначатися картографами франкознавства як terra incognita. 50-томове видання Франкових творів, до якого приступила Академія наук УРСР ... буде першою спробою зібрати і систематизувати більшу частину усього, що написав цей без сумніву найбільший у світі трудівник пера”.

Своє завдання в житті й літературі І.Франко визначав так: „Яко син селянина, вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почуваю себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові”.

Своє естетичне кредо І.Франко проголосив, зокрема, у статті „Література, її завдання і найважливіші ціхи”: „У нас єдиний кодекс естетичний - життя”.

Основні літературознавчі праці І.Франка: „Література, її завдання і найважливіші ціхи”, „Із секретів поетичної творчості”, „З чужих літератур”, „Формальний і реальний націоналізм”.

Літературно-естетичні принципи І.Франка:

- мистецтво, література відбивають явища соціальної дійсності, ґрунтуються на ній;
- митець повинен мати глибокі знання і передовий світогляд;

- гуманізм твору виявляється не лише у правдивому зображенні життя у поєднанні з „власним чуттям” письменника, його любов’ю до трудового народу, а і в пробудженні бунтарських настроїв;
- принцип відвертої тенденційності, виявлення авторського ставлення до зображуваного. „І коли хто говорить, що поетові не слід займатися пропагандою якихось ідей та ідеалів, що суспільна боротьба, націоналі чвари, такі чи інші реформи не його річ, то се говорить тільки його власна безсилість. Все вільно поетові; він чоловік, і йому вільно інтересуватися, проймається всім тим, чим інтересуються люди”.

До проблем дитячої літератури І.Франко звертався у працях „Женщина-мати”, „Байка про байку”, передмові до зб. казок „Коли ще звірі говорили”:

- твори повинні знайомити дитину з життям, не прикрашати його: „Література, навіть для молодіжі, не є кашка на молоці і мусить не раз оперувати і різкими штрихами, інакше буде не малюванням, а фальшивуванням дійсності”;
- твори повинні нести передові соціальні, політичні та наукові знання, виховувати здорові ідейні й моральні риси;
- у коло дитячого читання не радив включати твори, в яких фантастичні образи побудовані на основі релігійно-містичних уявлень, хоча не заперечував фантастики в цілому: „Я бажав би, щоб наша діти в інтересі здорового й морального розвою якнайдовше витали фантазією в тім світі простих характерів і простих відносин, у світі, де все видно ясно...” Виступав проти сентиментальних та романтичних нісенітниць, в яких є намагання наслідувати дитячий спосіб мислення, розповіді. А „вибирати твори, які образують розум, ублагороднюють почуття, будять рівночасно розум і дух і становлять таким чином здоровий корм душі” („Пригоди Робінзона Крузо” Д.Дефо, „Хижа дядечка Тома” Г.Бічер-Стоу, пригодницькі романи Ф.Купера, повісті Г.Квітки-Основ’яненка, „Гамалія”, „Максимова криниця” Т.Шевченка);
- ставлення до казки: її форма, ліро-епічний стиль найбільш придатні для дитячої літератури (лаконізм, доступність, відповідність психології та життєвому досвіду дитини, особливо дошкільного та молодшого шкільного віку). Особливу перевагу віддавав казкам про тварин: „Бажаючи вибрати для наших дітей книжечку щонайкращих казок різних часів і народів, я зупинився поперед усього на тих, де оповідається про самих звірів. Вони найбільше відповідають смакові дітей від шести до дванадцяти літ, заставляють їх смітися і думати, розбуджують їх цікавість та уяву до явищ природи”;
- серед різноманітних тропів повинні переважати епітети, прості порівняння, які також враховують фізіологічні і психологічні особливості дитини: „Наша мова найбагатша на означення вражень

- зору, менш багата, але все-таки досить багата на означення вражень слуху і дотику, а найбідніша на означення вражень смаку і запаху”;
- естетичне оформлення дитячої книги.

КАЗКИ ІВАНА ФРАНКА

За проблематикою, ідейно-художніми особливостями усі казки можна поділити на три групи: 1 – казки для дошкільного віку („Киця”, „Ріпка”); 2 – молодшого шкільного віку (зб. „Коли ще звірі говорили”); 3 – середнього шкільного віку (казкові поеми „Коваль Бассім”, „Абу-Касимові капці”, „Лис Микита”).

В основу класифікації фольклорні мотиви казок народів світу, а у процесі написання поглиблював ідейне та моральне спрямування твору.

„Ріпка” – фабулою, кількістю дійових тождень народній. Відмінності:

- всім надає імена (дід Андрушка, баба Марушка, дочечка Минка);
- докладність розповіді, яка досягається порівняннями на основі зорових вражень: „Зразу така, як мишка, була, потому, як буряк, потому, як кулак, потому, як два, а потім стала така, як дідова голова”;
- чітка ритміка, римовані слова, що полегшує сприйняття: „Пішли вони в город – гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку...”

Збірка „Коли ще звірі говорили” (20 казок, Т.20 у 50-томному виданні).

У цілому казки мають дидактичне, морально-етичне спрямування. *Утверджуються* розум, кмітливість, розсудливість, хоробрість, *засуджуються* чванливість, пихатість, хитрість, намагання покепкувати зі слабшого („Осел і Лев”, „Лисичка і Журавель”, „Лисичка і Рак”, „Три міхи хитрощів”, „Лисичка кума”, „Заєць і Їжак”). Так, у казці „Заєць і Їжак” пихатий і хвалькуватий Заєць (має надзвичайно прудкі ноги) починає кепкувати з Їжака, що той надто повільно пересувається на своїх кривулястих ногах. Однак Їжак запропонував позмагатися у бігові. Це, безумовно, були хитрощі, бо на допомогу Їжак запросив свою дружину Їжачиху. Кожен з них стояв то на „старті”, то на „фініші”, а Заєць, у черговий раз подолавши дистанцію, чув: „А я вже тут!” Так було провчено хвалька, а проста людина утвердила власну гідність.

В окремих творах („Вовк вийтом”, „Фарбований лис”) посилюється соціальна спрямованість, персонажі зображуються в сатиричному плані.

Сатира як вид літератури

Комічне – одна із важливих категорій сатиричної літератури. Її основою є невідповідність або протиріччя між формою явища та його змістом, між метою і засобами її досягнення, між видимістю і сутністю. *М.Чернишевський*: комічне є „внутрішня порожнеча й нікчемність, яка прикривається зовнішністю, що має претензії на зміст і реальне значення”.

Прийоми творення комічного

Іронія (гр. Удавання, глузування) – прихована насмішка ,коли про якесь явище чи особу говориться *навмисне* говориться в позитивному чи навіть у захопленому тоні, а мається на увазі зовсім протилежне.

Гротеск (фр. химерний, незвичайний від італ. грот, печера) – *нарочите* перестворення дійсності за допомогою фантазії, поєднання в одному предметі або явищі таких різко контрастних якостей, які в дійсності не співіснують: реального з фантастичним, страшного або трагічного з комічним тощо.

Сарказм (гр. дерзання від гр. рву м'ясо) – особливо дошкульна викривальна насмішка, вияв крайньої ненависті й презирства до зображуваних явищ та людей.

Характеристика Лиса як царя („Фарбований лис“) подана в іронічному плані, однак кінцівка (див. 50-томне видання, стор. 128) переводить спрямування казки у *русло морально-етичної проблематики*: „Е, то я давно знав! Я на нім спізнався, як на фарбованім лисі“.

„*Лис Микита*“ (уперше надруковано у ж. „Дзвінок“ у 1890 р., за життя І.Франка видавався 5 разів).

Критики-недоброзичливці (а таких було достатньо у письменника) звинуватила автора у *плагіаті*, тому до другого видання (1896 р.) І.Франко подав передмову „Хто такий „Лис Микита“ і відки родом?“, у якій з'ясовує причини виникнення подібності між його твором та попередніми творами про хитрого і спритного лиса. У фольклорі різних народів розповсюджені оповідання про лиса, вовка та лева. Були здійснені спроби об'єднати ці окремі повісткування в єдиний твір. Так, у 1250 р. *нідерландський поет Віллем* видав „Повість про Ренара“, а у 1794 р. *обробку твору німецькою мовою здійснив Гете* („Рейнеке Лис“). *І.Франко* зазначає, що основний сюжетний мотив він узяв у Віллема-Гете, а також багато черпав зі старофранцузьких переказів та українських народних оповідань. „Бажаючи написати книжку для молодіжі, я мусив із старого твору, а значить, і з того, що є у Гете, повикидати багато такого, що зовсім не годиться для молодіжі... Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу“ (Т.4, стор. 67).

Також І.Франко вказує, що ним були зроблені вставки п'яти казок: пісня 11 (як лис учив вовка хвостом ловити рибу), пісня 1 (як вовк був баранам за геометра), пісня 10 (як лис сповідував когута), пісня 9 (як вовк у кобили лоша купував), пісня 7 (як баран сам хотів скочити вовкові у пащеку).

Усе це свідчить, що казкова поема І.Франка – цілком оригінальний твір, в якому подано реалістичні картини життя Австро-Угорської монархії кінця ХІХ ст.

Поема має *оригінальну композицію*, яка допомагає виразити негативне ставлення автора до зображуваного, надати йому сатиричного звучання.

По-перше, своєю *фабулою* твір охоплює події від одного суду над Лисом до другого. Але ця розповідь ускладнюється *авторськими відступами і казками-вставками*. Перші безпосередньо переводять події життя тварин на людські стосунки: з приводу загибелі Цапа, який прагнув вислужитися перед Левом і приніс йому голову забитого Лисом Зайця, сказано:

І донині цю пригоду
Хто із нашого народу

Добрим словом пригада?
По-дурному хтось загине, -
Кажуть люди: за цапине
Покоління пропада.

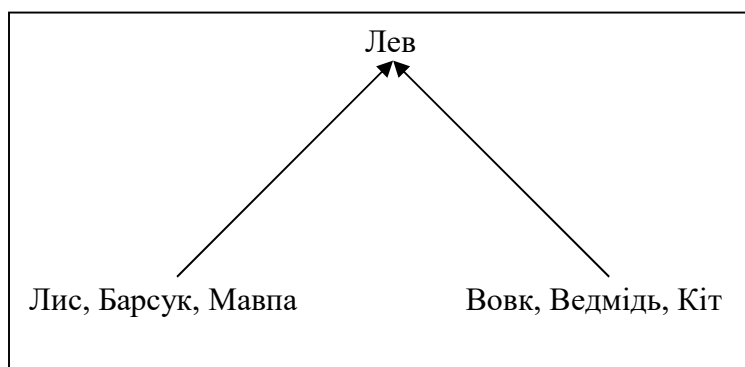
А хто дметься й бенкетує
Честю, совістю торгує,
Любить тільки бариші,
Вміє солодко балакати, -
Всі по нім так будуть плакати,
Як по Цаповій душі.

Поема завершується традиційною казковою кінцівкою, в якій знову автор звертається до проблем стосунків між людьми:

Тут кінчиться наша казка.
Бубликів солодких в'язка
Тим хто слухав, не шумів...
Може, дехто пригадає,
Що не раз таке буває
І в людей, як у звірів.

Казки-вставки виконують функцію передісторії персонажів, розширюють знання про них, поглиблюючи й конкретизуючи ту чи іншу рису характеру.

По-друге, *групування персонажів виражає гострий конфлікт, який виникає між представниками різних соціальних угруповань панівної верхівки за прагнення якнайближче стати до царя звірів Лева, щоб потім мати більші можливості для задоволення приватновласницьких особистих інтересів:*

Особливістю ж конфлікту між цими групами є те, що при всій гостроті і непримиренності він не носить антагоністичного характеру. Зіткнення ворогуючих угруповань, ніщивні характеристики, які дають вони один одному, також сприяють сатиричному зображенню тогочасної дійсності. Так, Лис дає характеристику своїм супротивникам:

„Лиш подумати: це дурнило –
Пан! Вельможа! Має силу!
Аж бере за серце злість!
Що за лад! Яка держава!

Дурням в ній і честь, і слава,
Бідні – жертви хижих лап...”

У розмові з Барсуком Лис розкриває *протекціонізм*, який властивий пануючій верхівці:

Знаю істину глибоку:
Без протекції – ні кроку:
Треба друзів мати скрізь!
Ласка панська, плив жіноцтва
Вищі понад всі свідоцтва.
Шепне слово пан барон
Чи напише лист княгиня –
Весь твій труд в одній хвилині
Геть розсиплеться, як сон.

Виступаючи на суді і прагнучи зняти з себе звинувачення у скоєних злочинах, Лис показує, *хто є справжнім злочинцем, за яким законом живе країна*:

І сам Лев грабує чисто,
А не хоче особисто,
Шле Медведєв і Вовків.

.....
То звели мене судить,
Щоб малих злочинців вішати
І великих тим потішити!

Сатирико-реалістичні картини посилюються подібними за ідейно-художньою спрямованістю епізодами у казці І.Франка та творами інших письменників („Щука” Л.Глібова):

В трибуналі засідали
Всі старі Цапи й Осли.

.....
Та найстарший пан Осяка
Вже п’ять років як оглух.

Типовими представниками хижачької держави подані головні персонажі Лис Микита та Вовк Неситий.

В образі Вовка розкрито образ поміщика, який визнає лише єдиний закон: повне і беззаперечне задоволення всіх своїх хижачьких потреб. Ця риса характеру персонажа у творі передана через ненаситну жадобу, постійне відчуття голоду. Засліплений голодом, Вовк втрачає почуття обережності, здорового глузду (випадок з Бараном, з Кобилицею), *висловлює цинічні за своєю сутністю бажання*:

Вовк грабує! Убиває!
А що Вовк сумління має,
Що душа йому болить,
Що він серцем незрадливий,
Милосердний і чутливий,
То про це і не кажіть!

Я ж і чесний і побожний...
Якби світ був весь порожній,
Шлунок завжди повен був, -
Я б такий був добрий, вірний,
І лагідний, і покірний,
Я б усяке зло забув!

Інколи ля поглиблення сатиричного зображення персонажа автор вдається до *іронії*. Так, опинившись у в'язниці Вовк ремствує на свою долю:

Ні, вже, ні, я не утішусь,
Ще поплачу та й повішусь, -
Так Неситий говорив.
Спав Бурмило вже й Мур лика, -
То Неситий, з горя, з лиха,
Всі три миски каші з'їв.

Розбійницька сутність Вовка передається не лише через вчинки, монологи, а й *через характеристику іншими персонажами* зокрема Лисом:

Він учитель мій у злім.
І коли на цій гілляці
Маю я тепер гойдаться,
То його заслуга в тім.

.....
Е, мій дядьку, плюнь на нього!
Не боюсь я дурня того,
Найзлюбнішого з істот.
Всіх би рад він взять на муки,
Та короткі в нього руки,
Всіх би зжер – не влізуть в рот!

Образ Лиса Микити набагато складніший, багатогранний. До певної міри *цей характер парадоксальний*, оскільки окремі його рисочки можуть розглядатися і як *позитивні*: меткий, критичний розум, спостережливість, люблячий батько. Але в цьому і полягає небезпека цього персонажа. Усі його здібності *підпорядковані єдиній меті* – за будь-яку ціну перемогти своїх більш сильних конкурентів, досягти політично-державної влади, щоб мати ще більші можливості для задоволення своїх хижацьких намірів. Автор стверджує, що *саме такі типи і досягають влади*: Лев призначає Лиса своїм першим помічником:

Як ти мудро вмів держатись,
Від біди оборонятись,
Так державу борони.
Що порадиш – цар накаже,
Що напишеш – цар не змаже,
Тільки чесно все чини!

Отже, в образі Лиса Микити показано тип буржуа, який в умовах Австро-Угорської монархії з її дещо затриманим розвитком капіталістичних

стосунків прагнув досягти політичних та соціальних висот серед „сильних світу сього”.

Як бачимо, у казці представлені в цілому негативні соціальні типи. Однак є один, хоча й епізодичний персонаж, аналіз характеру якого дозволяє зробити висновки щодо авторської позиції: чим же можна перебороти зло, що протипоставити світу хижацтва, жорстокості, неправди й облудності. Справа в тому, що Лис легко перемагав усіх, бо кожен з них також був уражений певним пороком (зазнайство, пихатість, гонитва за наживою тощо). Лише один раз Лисові хитрощі не принесли йому бажаного результату, коли Півень не погодився сповідуватись йому, бо ні в чому не почував себе винним, ні в чому йому було каятись. Отже, правдиве, чесне життя може перемогти несправедливість, підступність, жорстокість.

Завершуючи розгляд казок І.Франка, слід навести *висловлювання самого письменника щодо ідейної спрямованості збірки „Коли ще звірі говорили”*: „І що ж ви скажете – цензура заборонила її всю, від початку до кінця! От які-то небезпечні ті звірячі історії для цілої російської держави”.